

Naar een herthematisering van de beroepensociologie

A. L. Mok

Besproken worden:

Hans Kairat, **'Professions' oder 'Freie Berufe'? Professionales Handeln im sozialen Kontext.** Duncker & Humblot, Berlin 1969, 160 blz.

Graeme Salaman, **Community and Occupation. An exploration of work/leisure relationships.** Cambridge University Press, London 1974, 136 blz.

Adorno heeft eens gewezen op de dubbelzinnigheid van de sociologie als thematiserings- en ideologiseringsinstantie: sociologen reiken de thema's aan in termen waarvan de analyse van maatschappelijke verschijnselen dient te verlopen en leveren er tegelijk de ideologieën bij die het bestaan van die verschijnselen rechtvaardigen (Schmidt, 1974, blz. 32). Ik heb de juistheid van deze stelling bij het lezen van de hier ter bespreking staande boeken sterk gevoeld. Kairat en Salaman leveren ieder op hun manier een zinnige bijdrage tot de beroepensociologie, omdat zij ons stimuleren tot een kritische bezinning op de problemen die in de gangbare theorie aan de orde plegen te komen. Echter ook uit deze twee boeken blijkt weer dat de mate waarin sociologen de retoriek van beroepen tot leidraad van hun beschouwingen nemen aan het ongelooflijke grenst. Dat geldt vooral voor beroepen die men met de term 'professie' pleegt aan te duiden, een term die zwanger van symboliek en ideologie is en zwaar met status beladen. Een term die we zo snel mogelijk zouden moeten laten vallen, om redenen die ik elders heb uiteengezet (Mok, 1973). Vooral Kairat heeft de grootste moeite los te komen van de notie dat die zogenaamde 'professies' beroepen zijn waarvan de beoefenaren zich uit altruïsme wijden aan 'de' problemen van de mensheid. Maar ook niet-professionele beroepsbeoefenaars weten een onderzoeker op sleeptouw te nemen, zelfs een van het kaliber van Salaman, als hij te zeer afgaat op de 'perspectieven' van de onderzochten en te weinig van hun concrete arbeidssituatie.

Herthematisering

Herthematisering van de beroepensociologie, in de zin van een herdefiniëring van historische problemen vanuit de huidige situatie (Schmidt, 1974, 31), lijkt mij dringend gewenst. Dan zal in de eerste plaats zichtbaar worden hoezeer deze tak van de sociologie zich altijd voor het karretje van enge groepsbelangen heeft laten spannen. In de tweede plaats zal duidelijk worden hoe maatschappelijke groeperingen hun dominante positie in de ongelijkheidsstructuur gedurende langere tijd hebben kunnen handhaven. Het belangrijkste middel blijkt daarbij steeds weer te zijn de absolute beheersing van het eigen taakveld. Deze positie is niet van vandaag op morgen verkreten, maar het resultaat van een historisch proces van machts-

A. L. Mok Naar een thematisering van de beroepsociologie

verkrijging en machtshandhaving. Intussen blijft de gangbare beroepsociologie vragen stellen als: heeft dat of dat beroep de kenmerken van een 'professie', in welk stadium van het professionaliseringsproces bevindt het zich, is het op weg naar een 'mediaal beroep' of naar een 'neo-professie', en dat soort zaken meer (Becker, 1968). Een voorbeeld hiervan is het boek van Bindinga (1973). Bindinga wilde o.a. de mate van commercialiteit van vrije beroepsbeoefenaars in Nederland en de Verenigde Staten vaststellen. Hij vroeg daartoe 43 beroepsverenigingen in de twee landen in het kader van zijn onderzoek of hun leden zich anti-commercieel opstellen, omschreven als: 'het laten prevaleren van prestatie boven opbrengst' en o.a. geïndiceerd door: 'de beroepsbeoefenaar acht het verlenen van diensten primair, het laat hem soms onverschillig of hij er voor wordt betaald'. Liefst 70 % van de ondervraagde verenigingen van vrije beroepsbeoefenaars acht het verlenen van diensten hoger dan de betaling ervoor. Maar zou het niet zo kunnen zijn dat het belangrijkste kenmerk van professionaliteit juist is dat met de beheersing van de prestaties ook de afdwingbaarheid van de opbrengst is verkregen? Daarover later meer. Hier zij geconstateerd dat beroepsbeoefenaars die de betaling zeggen te laten prevaleren, blijkbaar in de ogen van Bindinga geen 'echte professionals' zijn. Ook hier wint de retoriek het weer.

Arbeidstaakbeheersing

Het thema waar Kairat ons op brengt is dat van de arbeidstaakbeheersing/arbeidsvoorwaardenbeheersing of in Kairat's eigen termen uitgedrukt dat van het proces waarbij prestaties tegen contra-prestaties worden geruild. Van de 'professies', zo zou men Kairat's boodschap kunnen samenvatten, kunnen we leren hoe beroepen een hoge maatschappelijke beloning (in macht, prestige en inkomen) kunnen verkrijgen en handhaven via een onaantastbare beheersing van hun arbeidstaken en door beheersing van het politieke proces. Dit proces heeft tot inzet de recrutering en opleiding van nieuwelingen en het kunnen bepalen van de normen voor de te leveren beroepsprestaties. (Men vindt deze zelfde gedachten ook in het drie jaar na Kairat's boek verschenen werk van Johnson).

Kairat's boek bevat in hoofdzaak drie elementen. Het eerste is dat naast de vanzelfsprekende theoretische kennis de 'extra-professionele Fertigkeiten' van groot belang zijn voor het professionele gedrag. Die vaardigheden zijn niet exclusief voor degenen die een professioneel beroep uitoefenen, ze krijgen hun volle betekenis pas als ze gehanteerd worden als manipulatietechnieken door beroepsbeoefenaars die hun machtspositie langs andere weg hebben verkregen. Sociale vaardigheden, redenaarstalent en overredingskracht zijn essentieel voor de professionele beroepsuitoefening, zowel tegenover individuele afnemers als bij het optreden in economische en politieke arena's. Het tweede element is dat de beroepsgemeenschap wordt gebouwd rond het prestatie-deel van de beroepsuitoefening en niet rond het contra-prestatie-deel. Beroepsbewustzijn en onderlinge solidariteit van de beroepsgeenoten berusten op het gezamenlijk beheersen van een taakveld en op de wens de eigen marktpositie veilig te stellen. De beroepsgemeenschap heeft zoveel macht over haar leden dat zij kan voorkomen dat individuele leden de marktwaarde van het beroep als geheel bederven. Men denke hier niet alleen aan artsen, advocaten, apothekers, notarissen e.d., maar b.v. ook aan de door Lipset c.s. beschreven typografen. Hoe krijgt zij die macht? Daarvoor zullen wij te rade moeten gaan bij Salaman.

De notie 'wie de taken beheerst, beheerst de beloning' is natuurlijk al zo oud als de arbeidssociologie, dus zo oud als Marx. Bij Marx (1973) vindt men de visie dat de

arbeider door zijn arbeidskracht te verkopen tegen de ruilwaarde op de markt ook de beheersing over het gebruik ervan aan de kapitalist overlaat. De ondernemer bouwt hiertoe een hiërarchisch gestructureerde organisatie op die het hem continu mogelijk moet maken de aard van het werk en de hoeveelheid te produceren produkt te bepalen. Het gevolg is dat er een kloof komt tussen hen die boven staan en hen die onder liggen (Schumm-Garling, 1972). Zij die boven staan stellen de arbeidstaken vast, zij die onder liggen raken vervreemd van hun arbeidssituatie en zoeken hiervoor compensatie in economische termen en in de niet-werksfeer.

In de loop van hun carrière leren mensen te aanvaarden dat de beheersing van hun taken door de arbeidsorganisatie en niet door henzelf geschiedt. Vooral bij oudere werknemers wint 'economisme' het bijna altijd van de wens tot taakbeheersing. Dit economisme komt dus uit de arbeidssituatie zelf voort. De beheersing van zowel taken als beloningen door de arbeidsorganisatie maakt dat de belangenbehartiging door de vakbonden zelden meer is dan agressief economisme en defensief toezicht op de naleving van het kollektieve contract (Mann, 1973).

Er zijn vele management-systemen ontworpen met het oog op de bestendinging van de hier geschetste toestand. Het Taylorisme was een poging van ingenieurszijde om een technisch volmaakt arbeidstaakbeheersingssysteem te ontwerpen en daarmee de beloning te optimaliseren. De human-relationsbeweging had hetzelfde op het oog, maar dan onder het mom van humanisering (Schmidt, 1974). De onmogelijkheid van de autowerkers bij Vauxhall om tot taakbeheersing te komen en dus de onmogelijkheid om vanuit die positie de arbeidsvoorwaarden te beheersen, deden Goldthorpe e.a. besluiten tot de aanwezigheid van een 'instrumentele oriëntatie' bij de door hen ondervraagde arbeiders, waarvan de bron buiten het werk ligt (Goldthorpe e.a., 1968). De geschiedenis van de arbeidssociologie is vol van dergelijke theorieën, die als uitgangspunt schijnen te aanvaarden 'dat de arbeider dient te werken op de condities van de baas of helemaal niet te werken' (Marglin, 1973). Blijkbaar zijn werknemers volgens vele sociologen a-politieke dieren, die geen enkele wens hebben te komen tot politiek gedrag, d.w.z. tot gedrag dat de gezagsverdeling in de arbeidsorganisatie in het licht van de eigen belangen fundamenteel ter discussie stelt en via acties tracht te veranderen (Pettigrew, 1973).

M.i. kan men van de professies leren dat het eigen belang meebrengt dat men tot beheersing van de eigen arbeidstaken komt, tot beslissende zeggenschap over rekrutering en opleiding en tot normering van de eigen produktieve prestaties. Het beroepsbewustzijn dat hieruit voortkomt vormt de basis van het klassehandelen van deze beroepsbeoefenaars, d.w.z. het handelen als collectiviteit op basis van gemeenschappelijke belangen. Het kan er bij mij niet in dat dit alleen voor de 'professies' zou opgaan en niet ook voor andere beroepen (Hughes, 1958).

Professionalisering

Het derde element bij Kairat is het op gang komen van een professionaliseringsproces, door hem omschreven als het teweeg brengen van een sociaal erkende en hoge prestatiegeschiktheid en -bereidheid bij de beroepsbeoefenaars. Als prestatie-motivatie en sociale erkenning aanwezig zijn, volgt een hoge contra-prestatie vanzelf. Voorwaarde is wel dat het beroep een sterke marktpositie inneemt, zodat het het professionaliseringsproces zelf kan sturen. Als criterium voor marktmacht hanteert Kairat de mate van afhankelijkheid van de afnemers. De markt-sterke professional kan onder dekking van zijn beroepsgemeenschap de afhankelijkheid en onzekerheid van de cliënt uitbuiten en zelf zijn economische prijs bepalen. De markt-zwakke professional daarentegen is afhankelijk van een of enkele cliënten

(meestal organisaties) die hem kunnen maken en breken. Als voorbeeld van een dergelijk markt-zwak beroep, dat vrijwel niet in staat is het professionaliseringsproces zelf te sturen, behandelt Kairat de bedrijfsadviseur (management consultant). Johnson (1972) beschreef een dergelijk fenomeen onder de term 'patronage'. Naast markt-sterke en markt-zwakke beroepen noemt Kairat nog de professional in loondienst, die in feite veel vrijer en autonoom is dan menige zogenaamde zelfstandige beroepsbeoefenaar. Vandaar ook Kairat's bezwaren tegen de ideologische kleur van de term 'vrij beroep', die hij liever vervangen zou zien door de volgens hem neutralere term 'professie'. Dat verklaart ook de titel van zijn boek. Ik denk dat we daarmee van de regen in de drup zijn beland, want zoals gezegd is 'professie' minstens zo ideologisch gekleurd als 'vrij beroep'.

Ideologische dekmantel

Mijn kritiek op het boek van Kairat is dat het zo volstrekt a-historisch is, waardoor bijvoorbeeld de verklaring van het onvoltooid zijn van het professionaliseringsproces bij bedrijfsadviseurs en ook die van hun marktzwakke vrijwel mislukt. Dat hun kwetsbaarheid groter is als zij buiten de te adviseren arbeidsorganisatie blijven wil er nog wel in, maar daarmee hebben wij nog geen zicht gekregen op de bijdrage die organisaties leveren tot het beroepsvormingsproces. Ik ben het wel met Kairat eens dat het als gekken najagen van geldelijk gewin door sommige beoefenaars van markt-sterke beroepen een verschijnsel is dat verklaring behoeft. Waarom nemen b.v. sommige artsen hun toevlucht tot extreme middelen om nog f 100.000 aan hun inkomen toe te voegen? Omdat, zegt Kairat, de zaken die mensen in loondienst als de hoogste beloning beschouwen: autonomie en vrijheid in het werk en erkenning van de geleverde prestaties, als beloning aan zelfstandige beroepen wordt onthouden. Autonomie en vrijheid zijn vanzelfsprekende voorwaarden voor hun beroepsuitoefening en gelden voor hen dus niet ook als beloning. Bovendien hebben vele beoefenaars van zelfstandige beroepen, ook de markt-sterke, voortdurend het gevoel onvoldoende erkenning voor hun prestaties te krijgen van de voor hen relevante buitenwereld. Hun beroepen zijn volgens Kairat heel wat minder geprofessionaliseerd dan de gangbare literatuur doet vermoeden. Kairat's aanval op b.v. een auteur als Goode is mij uit het hart gegrepen. Waar het om gaat is dat als een beroep de relaties met de relevante rolpartners weet te beheersen, het in feite de prijs kan bepalen die het wil.

Deskundigheid en prestatievermogen, alsmede de daarop gebouwde beroepsge-meenschap, leveren de ideologische dekmantel voor een machtsuitoefening die haar bron vindt in nauwe vervlochtenheid met politieke en economische elites. Men zou kunnen zeggen dat vele professionals slachtoffer zijn van hun eigen retoriek. Vele beoefenaars van (markt-sterke) zelfstandige professionele beroepen hebben het bewustzijn van het aan iedere arbeid inherente dualisme van prestaties en contra-prestaties verloren, waarmee hun wetenschappelijke kennis tot ideologie is verworden (Habermas, 1968).

Eenheid van werk en leven?

Salaman wil een bijdrage leveren tot de discussie die in Engeland en elders wordt gevoerd over het instrumentalisme zoals dat door Goldthorpe e.a. wordt verdedigd. Deze laatsten stellen dat vele werkenden verwachtingen hebben ten aanzien van een hoge economische opbrengst van het werk en zich niet bekommeren om de inhoud van het werk dat zij doen. Bij dat werk voelen vele werkenden geen enkele betrokkenheid. Zij ontlenen die instrumentele oriëntatie op het werk aan de wereld

buiten het werk, waarin zij 'geprivatiseerd' zijn, teruggeworpen op gezin en eventueel buurt, maar waar de dagelijkse arbeid geen basis voor menselijke relaties biedt. Bij Goldthorpe e.a. loopt de scheiding tussen prestatie en contra-prestatie dus parallel met die tussen werk en leven. Daartegen stelt Salaman zich teweer. Het kan wel zijn, zo zegt hij, dat vele arbeiders in de industrie hun bestaan zelf zo definiëren en er tevreden mee zijn, maar dat betekent nog niet dat zij er niet vreemd van zijn. Als wij om ons heen kijken in de beroepenwereld en de literatuur erover bestuderen, blijkt dat er ook werkenden zijn voor wie de arbeid helemaal niet zo een negatieve betekenis heeft als Goldthorpe c.s. doen geloven en voor wie er in het geheel geen scheiding is tussen de wereld van het werk en die erbuiten. Salaman is daarop te rade gegaan bij de literatuur over scheepsbouwers, politieagenten, vissers en jazz-musici. Hieruit heeft hij een typologie van beroepsgemeenschappen afgeleid en een aantal hypothesen opgesteld ten aanzien van de determinanten van het ontstaan ervan. Vervolgens verrichtte hij een empirische studie van twee beroepen, architect en spoorwegwerker, waarvan op grond van de typologie verwacht mocht worden dat zij een beroepsgemeenschap hebben (of zijn? dat verschil maakt Salaman niet helemaal helder).

Beroepsgemeenschap wordt door Salaman gedefinieerd als een bepaalde relatie tussen het werk en de rest van het bestaan. Leden van een beroepsgemeenschap worden in die mate door hun werk gegrepen, dat hun leven buiten hun werk wordt doordrenkt door relaties, belangen en waarden die aan het werk zelf worden ontleend. Leden van beroepsgemeenschappen bouwen hun leven op hun werk, hun vrienden zijn hun werkvrienden en hun vrijetijdsactiviteiten zijn eng verbonden met hun werk. Zij ontleen hun identiteit aan hun beroep, d.w.z. dat hun eigenbeeld voor een belangrijk deel is ontleend aan hun collectieve beroepsrol. De scheiding tussen werk en leven, zoals verdedigd door Goldthorpe e.a., zal volgens Salaman niet bestaan als tenminste twee van drie determinanten aanwezig zijn, waaronder noodzakelijk altijd taakbetrokkenheid. De andere twee zijn marginaliteit (het willen maar niet kunnen associëren met hogere statusgroepen) en 'inclusiviteit' (de mate waarin mensen ingekapseld worden door hun werk en werkorganisatie). Bepaalde prestaties brengen meer betrokkenheid mee dan andere: gevaarlijk en verantwoordelijk werk, werk dat een hoog deskundigheidsniveau vereist en werk dat een hoge status geniet. Als men dat soort werk doet is men eerder geneigd anderen die ook dit werk doen te zien in termen van de beroepsrol en daar ook het eigenbeeld van af te leiden, die anderen als referentiekader te gebruiken en die anderen als vrienden te zien, ook buiten het werk. Het begin van de geboorte van de beroepsgemeenschap is er dan: als een groepering mensen een waardevolle ervaring gemeen heeft zullen zij gemeenschappelijke waarden hieromtrent gaan ontwikkelen en als gevolg daarvan zullen zij degenen die de arbeidsactiviteiten verrichten gaan zien als mensen wier oordelen speciaal voor hen van belang zijn en met wie zij zich willen associëren.

Beroepsgemeenschap als defensiemechanisme

Waar toe dient nu een beroepsgemeenschap? Ik vind dat Salaman onvoldoende duidelijk maakt dat beroepsgemeenschappen alleen bestaan bij die beroepsbeoefenaars die als het ware eilandjes vormen in een zee van taakmachteloosheid. Eilandjes van taakbeheersing, wel te verstaan, waarvan de zee echter steeds meer stukken afslaat. Daardoor worden de beoefenaars van die beroepen op een hoop gedreven en gaat de beroepsgemeenschap steeds meer als defensiemechanisme dienen. De taakinvolving van Salaman is daarmee een vorm van domeinclaim en

de vorming van beroepsgemeenschappen een samenbundeling van krachten ter collectieve verdediging van het territorium. De basis van de macht van de beroepsgemeenschap over haar leden is solidariteit op straffe van ondergang. De door Salaman behandelde beroepen zien zich geconfronteerd met maatschappelijke en technologische veranderingen die hun domein ingrijpend aantasten, maar de vraag welke strategieën beroepen in zo'n geval aanwenden beantwoordt hij niet. De vorming van een beroepsgemeenschap zou er zo een kunnen zijn.

De ambachtlieden van de negentiende eeuw reageerden op de aantasting van hun taakbeheersing door de arbeidsorganisatie met de vorming van vakbonden en met politieke actie (Pettigrew, 1973). Men trachtte de toegang tot het beroep en de opleiding in handen te krijgen via leerlingstelsels en 'closed shop'. De reeds genoemde typografen zijn hiervan een bekend voorbeeld, maar men vindt deze strategieën b.v. ook bij bouwvakkers (Mantel e.a., 1975) en bij de door Pettigrew onderzochte computerprogrammeurs. Men vindt dit soort reacties telkens als de arbeidsorganisatie via het routiniseren van hoogwaardige arbeidstaken en door het aantrekken van lager gekwalificeerd personeel tracht de beheersing van de arbeidstaken aan de beroepsbeoefenaars te ontnemen. Meestal worden de reacties in zulk een gedepriiveerde situatie beschreven in termen van apathie, van een gebrek aan belangstelling voor de organisatie waarin het arbeidsleven zich afspeelt en een zich keren tot de wereld buiten het werk (Herding, 1972). Het werk is dan geen 'centrale levensinteresse' meer (Dubin, 1956). Salaman stelt echter dat een mogelijke reactie juist kan zijn een sterker naar elkaar toegedreven worden van de beroepsgenoten buiten de werksfeer, ter versterking van de tanende beroepsidentiteit. Ten onrechte, lijkt mij, vindt deze associatieve neiging volgens Salaman altijd plaats onder de voorwaarde van taakinvolving: de taakbeheersing kan immers juist tanende zijn? Het verband lijkt mij eerder omgekeerd: omdat men een beroepsgemeenschap heeft gevormd op historische, sub-culturele gronden, is men beter in staat zich collectief tegen de aantasting van de taken door organisatie en maatschappij te weer te stellen. De beroepen die door Salaman zijn onderzocht ter staving van zijn stellingen leveren hiervan voorbeelden. Beide beroepen, architect en spoorwerker, bevinden zich in een veranderingsproces.

De *architecten* klagen over de onduidelijkheid met betrekking tot wat nu hun 'eigenlijke taken' zijn, nu het bouwproces in snel tempo industrialiseert, stedenbouwkundigen, organisatieadviseurs en andere deskundigen taken van hen overnemen en ook de verhouding tot de principaal (= cliënt) sterk verandert. De architect heeft steeds meer het gevoel de beheersing over wat hij als zijn eigenlijke taken beschouwt, te verliezen. Van de ondervraagde Londense architecten is 72 % ontevreden over de mogelijkheden die het moderne bouwproces biedt om de voornaamste taak van de architect: het ontwerpen van bebouwde ruimte, uit te oefenen (Salaman, blz. 98). De reactie van deze architecten kan worden getypeerd als het terugvallen op de artistieke, meer subculturele elementen van de beroepsuitoefening. Men sluit als het ware de subculturele rijen, men zoekt elkaars vriendschap en steun en men houdt zich onledig met bespiegelingen over hoe het beroep zou moeten zijn, de voorwaarden waaronder men zou moeten werken, maar die helaas *passé* zijn, tot de werkloosheid erop volgt. Maar wat architecten nu aan deze situatie doen wordt men bij Salaman niet gewaar. Komt men dank zij de beroepsgemeenschap tot politieke actie of juist niet?

De *spoorwerkers*, machinisten, conducteurs, stokers en rangeerders uit het district Cambridge van de Britse Spoorwegen, zijn eveneens bij een ingrijpend veranderingsproces betrokken geraakt. Als technologische ontwikkelingen (vooral de overgang

van stoom op diesel en electriciteit) de oude beroepen bij de Spoorwegen radicaal veranderen, blijft de beroepsgemeenschap in stand. Niet echter op grond van taakbetrokkenheid, maar door de bestaande historische en subculturele banden. De arbeidsorganisatie werkt hieraan mee of komt hieraan tegemoet door oude benamingen zoals machinist te handhaven. Juist die subculturele elementen verdoezelen meer dan wat ook dat de machinist de wezenlijke beheersing over zijn taken is kwijtgeraakt, dat hij zijn 'machine' niet meer kent en dat hij zijn prestaties niet meer kan beïnvloeden (Salaman, blz. 69-71). Merkwaardig is dat de door Salaman onderzochte spoorwerkers op het verliezen van hun geprivilegeerde positie binnen de arbeidersklasse niet reageren door zich tegen de oorzaak ervan, het overnemen van de arbeidstaakbeheersing door het bedrijf, te verzetten, maar door zich af te zetten tegen hun medearbeiders. Een dergelijk fenomeen is ook door anderen geconstateerd, o.a. door Thompson (1968) en Pettigrew (1973). Van een verhoogd vakbonds bewustzijn is geen sprake, men sluit zich juist aaneen binnen het vertrouwde verband van de beroepsgemeenschap, en men voert vandaaruit zijn verdediging.

Conclusies en een voorbeeld

Concluderend kan worden gezegd dat beide besproken boeken positief gewaardeerd moeten worden omdat zij ons een aantal thema's aanreiken die in de gangbare beroepensociologie nog te weinig aandacht hebben gekregen. Een eerste vraag is of arbeidstaakbeheersing inderdaad die het bewustzijn genererende werking heeft die er in dit artikel aan wordt toegeschreven. Een tweede vraag is of het juist is dat naarmate de taakbeheersing onzekerder wordt, men meer de nadruk legt op de niet-werkaspecten. Een derde vraag is die naar de strategieën die beroepen aanwenden om aantasting van hun arbeidstaken te pareren. Een vierde vraag is die naar de verhouding tussen vakbond en beroepsgemeenschap. Als het juist is wat Salaman aanvoert, dat beroepsgemeenschappen vooral ontstaan op basis van taakbetrokkenheid, is het dan terecht om te stellen dat vakbondsachtige belangenbehartiging in dergelijke beroepen weinig kans heeft vanwege de geringe greep van vakbonden op de arbeidstaken zelf? Een vijfde vraag is die naar de politieke betekenis van beroepsgemeenschappen: zijn die een stimulans voor acties tot lotsverbetering of juist niet? Zijn beheersing van de recruitering en zelfregulering voldoende middelen om greep op de prestaties te behouden? En een laatste vraag die ik naar aanleiding van het gelezene zou willen stellen is die naar de bijdrage van de arbeidsorganisatie tot beroepsvormingsprocessen. Vele beroepsbeoefenaren zijn sterk verweven met en afhankelijk van de hen employerende organisatie, zij worden door de organisatie 'omarmd' zoals Salaman het uitdrukt. D.w.z. dat de beroepsbeoefenaars hun domeinclaim (t.o.v. afnemers zowel als concurrerende groeperingen) alleen kunnen handhaven met steun van de arbeidsorganisatie, die de prestaties normeert en de contra-prestaties vaststelt. Men vindt dit niet alleen bij sterk gebureaucratiseerde organisaties (zoals de overheid), al ligt het wel voor de hand 'organisationale omarming' vooral daar te zoeken.

Laat ik een voorbeeld geven van wat mij voor ogen staat. Het is me opgevallen dat Salaman het boek van Hollowell, *The lorry driver*, in het geheel niet noemt. Ik vind dat een ernstige omissie, want dit in 1968 verschenen boek draagt veel materiaal aan dat de conclusies van Salaman ondersteunt, zowel wat betreft de eenheid van werk en leven, als wat betreft het samengaan van beroep en organisatie bij het ontstaan van beroepsgemeenschappen. Bovendien zou het beroep van vrachtwagenchauffeur in politiek opzicht wel eens een sleutelberoep kunnen zijn. Het is in

hoge mate afhankelijk van de technologie en het is toch pure dienstverlening. Het heeft de mobiliteit die past bij een dynamisch tijdperk. Het is een gevaarlijk beroep, maar de risico's zijn nauwkeurig berekend. Het is ook een beroep waarin nog op 19e eeuwse, paternalistische manier leiding wordt gegeven. Maar bovenal is het het prototype van vrije kapitalistische ondernemingsgeest, dat botst tegen de regerende invloed van de bureaucratische staat. Zou het toeval zijn dat een maandenlange staking van vrachtwagenchauffeurs in Chili vooraf ging aan de val van de regering-Allende in september 1973?

In Nederland had in november 1974 ook een actie van vrachtwagenchauffeurs plaats. Over die actie is bij mijn weten nog geen sociologische publicatie verschenen. Zoals men zich wellicht herinnert was de directe aanleiding ervoor de invoering van de wettelijk verplichte tachograaf per 1 december 1974. Dit instrument, dat in de andere landen van de E.E.G. al langer voorgeschreven was, maakt een veel grotere controle op het doen en laten van de chauffeur mogelijk doordat het de lengte van de ritten, snelheid, rijtijden, onderbrekingen etc. vastlegt. Het betekent niet alleen controle op de chauffeur, maar via hem ook op de taakstructurering en de werkaanpak van diens werkgever. Het betekent dat de overheid greep krijgt op de transportbedrijven, wat vooral in een bedrijfstak waar het kleine bedrijf en het vrijbuiterrige, ongeorganiseerde werkschema overheerst, een diep ingrijpende zaak is. Een studie van deze actie, zo die er ooit mocht komen, zal het niet kunnen stellen zonder een bijdrage vanuit de beroepsociologie. Daar ik de actie zelf niet heb onderzocht, tast ik uiteraard in het duister omtrent de achtergronden. Een belangrijk aspect lijkt mij dat een aantal werkgevers er blijkbaar in is geslaagd hun werknemers voor hun karretje te spannen — tegen de overheid en de vakbonden. Een analyse van de acties van november 1974 lijkt mij beroepsociologisch vooral daarom van belang, omdat blijkbaar de chauffeurs van hun kant de werkgevers hebben gebruikt om te trachten een dreigende aantasting van hun arbeidstaakautonomie te pareren. De basis voor deze coalitie moet al in het verleden zijn gelegd, omdat de arbeidsorganisatie bij de vorming van het beroep van vrachtwagenchauffeur nu eenmaal een belangrijke rol speelt. Hollowell noemt beroepssolidariteit en nauwe onderlinge contacten wezenskenmerken van het beroep, die slechts konden ontstaan en in stand worden gehouden bij de gratie van een perfecte technologiebeheersing, waarvoor de medewerking van de arbeidsorganisatie vereist is. Anderzijds komt uit de bijzondere arbeidssituatie — eenzaamheid, veel van huis, gevaar — een beroepsideologie voort die de nadruk legt op individualisme en vrijheid welke weer botst op de bureaucratische regels die de organisatie van het vervoerswezen ook internationaal gezien stelt. Het is ook om die reden, zoals Hollowell ontdekte, dat de chauffeurs van kleinere particuliere transportbedrijven een veel grotere arbeidsvredeheid hebben dan de chauffeurs van de generationaliseerde British Road Services.

Hollowell wijst op het paradoxale in het beroep van vrachtwagenchauffeur: het bewustzijn een collectiviteit te vormen ondanks het individualisme dat wordt gegeneerd door de bijzondere arbeidssituatie. Deze paradox laat zich enkel verklaren vanuit het bestaan van een beroepsgemeenschap over de grenzen van de arbeidstaken heen. De voornaamste determinant hiervan is de perfecte beheersing van de arbeidsprestaties, van de routes, van de 'machines', die een grote mate van vrijheid mogelijk maakt. De beheersing van de arbeidsprestaties gaat m.i. echter gepaard met het volstrekt niet beheersen van de contra-prestaties, het domein bij uitstek van de door nogal wat chauffeurs gesmaede vakbonden. Het is hier dat de wezenlijke zwakheid van de chauffeurs tegenover hun bedrijf zichtbaar wordt: als

de technologie nieuwe mogelijkheden van taakcontrole biedt, die bovendien wettelijk worden afgedwongen, blijkt dat zij ook de prestaties niet werkelijk beheersen, maar slechts bij de gratie van de ruimte die hen door de organisatie van het werk wordt gelaten. De enige factor die de beroepsgemeenschap dan nog in stand houdt is de traditionele, historisch gegroeide subculturele band tussen de chauffeurs. Mijn veronderstelling is dat er geen alternatieven zijn, ook niet bij de vakbonden. De vakbonden vormen geen werkelijk alternatief, ten eerste omdat zij geen greep hebben op de arbeidsprestaties en ten tweede omdat zij tijdens het conflict in de armen van de overheid zijn gedreven, dus in de ogen van de chauffeurs de zijde hebben gekozen van de aantasters van hun taakautonomie. Dit heeft de afstand tussen de vakbonden en de beroepsgemeenschap nog eens dubbel onderstreept. Hier ligt duidelijk een terrein braak voor beroepsociologisch onderzoek!

Geraadpleegde literatuur

- H. A. Becker, *Management als beroep. Kenmerken van de managersgroepering in sociologisch perspectief*. Nijhoff, Den Haag 1968.
- A. J. Bindinga, *Het vrije beroep van accountant*. Samsom, Alphen a.d. Rijn-Brussel 1973.
- R. Dubin, 'Industrial workers' worlds: a study of the central life interests of industrial workers'. *Social Problems*, 4 (1956), 3, 131-142.
- J. H. Goldthorpe e.a., *The affluent worker: industrial attitudes and behaviour*. Cambridge University Press, 1968.
- W. J. Goode, 'Community within a community: the professions'. *American Sociological Review*, 22 (1957), 2, 194-200.
- J. Habermas, *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1968.
- R. Herding, *Job control and union structure. A study on plant-level industrial conflict in the United States with a comparative perspective on West Germany*. U.P.R., Rotterdam 1972.
- P. G. Hollowell, *The lorry driver*. Routledge & Kegan Paul, Londen 1968.
- E. C. Hughes, *Men and their work*. Free Press, Glencoe 1958.
- T. J. Johnson, *Professions and power*. Macmillan, Londen 1972.
- S. M. Lipset e.a., *Union democracy*. Free Press. Glencoe 1956.
- M. Mann, *Consciousness and action among the western working class*. Macmillan, Londen 1973.
- S. Marglin, 'Origines et fonctions de la parcellisation des tâches', in: *Critique de la division du travail* (Choisis et présentés par A. Gorz), Seuil, Parijs 1973.
- A. J. Mantel, J. van Wezel en H. Zanders, 'Bouwarbeidsmarktpolitiek op middellange termijn, bouwvak-arbeiders of bouw-arbeiders?', *Bouw*, 14 juni 1975.
- K. Marx, *Grundrisse. Foundations of the critique of political economy (rough draft)*. Penguin Books, 1973.
- A. L. Mok, *Beroepen in actie. Bijdrage tot een beroepsociologie*. Boom, Meppel 1973.
- A. W. Pettigrew, *The politics of organizational decision-making*. Tavistock/Van Gorcum, Londen/Assen 1973.
- G. Schmidt, *Gesellschaftliche Entwicklung und Industriesoziologie in den U.S.A. Eine historische Analyse*. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a.M. 1974.
- U. Schumm-Garling, *Herrschaft in der industriellen Arbeitsorganisation*. Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1972.
- E. P. Thompson, *The making of the English working class*. Penguin Books, 1968.